

MAŁGORZATA KUROWSKA

Historia powstania kartoteki głównej Zakładu Bibliografii Polskiej 1901–1939*

Bibliografia polska 1901–1939, sukcesywnie wydawana w kolejnych tomach, powstaje w oparciu o kartotekę zawierającą materiały bibliograficzne gromadzone przez wiele lat na pod stawie różnych źródeł. Najważniejsze informacje na temat historii i metody opracowania bibliografii, potocznie określanej jako „kontynuacja Estreichera”, zawarte są w tekście autorstwa Janiny Wilgat rozpoczynającym pierwszy tom wydawnictwa¹. Kryteria doboru materiału zostały również szczegółowo opisane przez Wandę Piusińską². Sprawozdania z prac były zamieszczane w „Biuletynie Informacyjnym Biblioteki Narodowej”³ oraz w czasopismach bibliotekarskich – „Przeglądzie Bibliotecznym”⁴ czy „Bibliotekarzu”⁵.

* Rozszerzona wersja referatu wygłoszonego 2 marca 2018 roku w czasie Otwartego Seminarium Historycznego Pracowni Historii Bibliotek i Czytelnictwa Biblioteki Narodowej.

1 J. Wilgat, *Szkic o historii i metodzie Bibliografii polskiej 1901–1939*, w: *Bibliografia polska 1901–1939*, pod red. J. Wilgat, t. 1, A–Bars, red. I. Olszewska, Wrocław 1986, s. X–XXXVII – <http://www.bn.org.pl/download/document/1234357030.pdf> [dostęp: 23.11.2017].

2 W. Piusińska, *Problemy selekcji w polskiej bibliografii narodowej 1901–1939*, Warszawa 1969.

3 „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Narodowej”, Warszawa 1958–2006.

4 Zob. np. *Prace nad polską bibliografią retrospektywną za lata 1901–1939*, „Przegląd Biblioteczny” 1962, t. 30, z. 3, s. 236–245 – <http://bbc.uw.edu.pl/publication/393> [23.11.2017].

5 Zob. np. M. Dembowska, *Bibliografia polska 1901–1950*, „Bibliotekarz” 1951, t. 18, nr 3–4, s. 39–41.

Pracownik Biblioteki Narodowej rozpoczynający swoją przygodę z redagowaniem bibliografii retrospektywnej szybko dostrzega ogromną różnorodność materiałów znajdujących się w kartotece. Obok opisów szczegółowych, zawierających czasem nawet uwagi na temat zawartości, znajdują się opisy skrócone, pozbawione podstawowych elementów np. adresu wydawniczego, objętości czy formatu. Biorąc do ręki kolejne karty z opisami bibliograficznymi warto zbadać ich proveniencję, zastanowić się dlaczego niektóre pisane są odręcznie, inne na maszynie, a jeszcze inne zawierają naklejone opisy wycięte z niewiadomych źródeł. Wiele wątpliwości budzą dodatkowe uwagi znajdujące się na prawie każdej karcie, pisane różnymi charakterami pisma, zawierające nieznanne jeszcze skróty i symbole. Aby poznać zawartość kartoteki, a następnie prawidłowo z niej korzystać, warto prześledzić wieloletni proces jej powstawania zapoczątkowany w 1950 roku, równocześnie z powołaniem w Instytucie Bibliograficznym Biblioteki Narodowej Działu Bibliografii Retrospektywnej, przekształconego w 1954 roku w osobny zakład⁶.

Pierwotna koncepcja opracowania polskiej bibliografii retrospektywnej XX wieku zakładała, że obejmie ona wydawnictwa krajowe i polonika zagraniczne z lat 1901–1950, następnie górna granica została przesunięta do 1955 roku. Ze względu na niejednorodny charakter materiałów obejmujących tak długi okres i konieczność zastosowania odmiennych metod opracowania, w celu przyspieszenia prac podzielono go na trzy odcinki chronologiczne: 1901–1939 (do wybuchu wojny), 1939–1944 oraz 1944–1955. Materiały te postanowiono opublikować w osobnych wydawnictwach: bibliografii wydawnictw krajowych i poloników zagranicznych 1901–1939, bibliografii wydawnictw krajowych z lat okupacji niemieckiej 1939–1944 (w tym wydawnictwa konspiracyjne), bibliografii poloników zagranicznych 1939–1955 (od roku 1956 rozpoczęto wydawanie bieżącej bibliografii poloników zagranicznych) oraz bibliografii wydawnictw krajowych za okres 1944–1955 (komasacja „Przewodnika Bibliograficznego” wraz z uzupełnieniami druków pominiętych przy bieżącej rejestracji). W trakcie prac podjęto decyzję o odroczeniu opracowywania bibliografii wydawnictw krajowych 1939–1944, gdyż zgromadzenie materiałów z tego okresu wymagałoby trudnych i długotrwałych poszukiwań publikacji

⁶ Dzisiejszy Zakład Bibliografii Polskiej 1901–1939 powstał w 1975 roku przez przekształcenie jednej z sekcji Zakładu Bibliografii Retrospektywnej.

konspiracyjnych⁷. W 1962 roku poza Biblioteką Narodową wydano *Centralny katalog polskiej prasy konspiracyjnej 1939–1945*⁸, a w 1970 ukazała się publikacja Władysława Chojnackiego *Bibliografia zwartych druków konspiracyjnych wydanych pod okupacją hitlerowską w latach 1939–1945*⁹. Realizacji nie doczekała się bibliografia wydawnictw krajowych 1944–1955, która – według relacji Janiny Wilgat:

[...] miała za zadanie uzupełnić niewielkie braki w rejestracji bieżącej, a przede wszystkim – podobnie jak to miały na celu projekty komasacji Urzędowego Wykazu Druków w okresie międzywojennym – umożliwić prowadzenie poszukiwań bibliograficznych bez konieczności wertowania bieżących wykazów tygodniowych¹⁰.

Materiały do tej bibliografii były jednolite metodycznie i zakładano szybkie ich opublikowanie, jednak w 1968 roku prace redakcyjne zostały zawieszono. W tej sytuacji za sukces należy uznać opublikowanie w 1975 roku pierwszego z pięciu tomów bibliografii poloników zagranicznych z lat 1939–1955¹¹ (tom czwarty i piąty wydane w 2003 roku zawierają uzupełnienia i indeksy).

Najważniejszym i jednocześnie najtrudniejszym w realizacji zadaniem okazało się tworzenie głównego zrębu polskiej bibliografii retrospektywnej obejmującego okres od 1 stycznia 1901 do 31 sierpnia 1939. Gromadzenie materiałów trwało ponad 20 lat, w 1972 roku podjęto decyzję o rozpoczęciu redakcji poszczególnych tomów, nie odstąpiono jednak od dalszego uzupełniania kartoteki. W 1982 roku tak uzasadniano owe działania:

Rozpoczynając w 1973 r. prace autorsko-redakcyjne nad przygotowaniem publikacji materiałów zgromadzonych w kartotece kierowaliśmy się potrzebą możliwie najszybszego udostępnienia ich użytkownikom. Nie zrezygnowaliśmy jednak z dalszego uzupełniania materiałów; prowadzone w osobnej sekcji, towarzyszy ono pracom redakcyjnym i daje znaczne wyniki. Od r. 1973 do września 1981 r. uzyskaliśmy łącznie ponad 28 000 nowych opisów¹².

7 *Prace nad polską bibliografią retrospektywną...*, s. 237.

8 *Centralny katalog polskiej prasy konspiracyjnej 1939–1945*, [oprac.] L. Dobroszycki, Warszawa 1962.

9 W. Chojnacki, *Bibliografia zwartych druków konspiracyjnych wydanych pod okupacją hitlerowską w latach 1939–1945*, Warszawa 1970.

10 J. Wilgat, *Bibliografia polska 1901–1939*, „Przegląd Biblioteczny” 1977, t. 45, z. 2, s. 122 – <http://bbc.uw.edu.pl/publication/486> [19.12.2017].

11 *Polonica zagraniczne: bibliografia za okres od września 1939 do 1955 roku*, t. 1, A–J, [oprac. zesp. pod red. J. Wilgat], Warszawa 1975 – <https://polona.pl/archive?uid=37537806&cid=37819176> [15.01.2018].

12 J. Wilgat, *Stan prac nad „Bibliografią polską 1901–1939”*, „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Narodowej” 1982, nr 1/4, s. 8–10.

Prace przebiegały równolegle w dwóch oddzielnych komórkach Zakładu Bibliografii Polskiej 1901–1939 – w Sekcji Uzupełniania Materiałów oraz w Sekcji Redakcji. Pierwszy tom *Bibliografii polskiej 1901–1939* udało się wydać dopiero w 1986 roku, problemy organizacyjne z tym związane opisane zostały przez ówczesnego kierownika Zakładu Janinę Wilgat¹³. Ostatni, 17 tom *Bibliografii polskiej 1901–1939* opublikowany w 2015 roku zawiera opisy bibliograficzne z zakresu liter Kn–Korn. Początkowo przewidywano wydanie całości dzieła w 20 tomach. Janina Wilgat w swoim artykule¹⁴ z 1971 roku podaje liczbę około 50 tomów, jednak według najnowszych obliczeń szacuje się, że nie będzie ich więcej niż 40.

Zawartość kartoteki głównej

Kartoteka główna Zakładu Bibliografii Polskiej 1901–1939 zawiera w jednolitym układzie alfabetycznym opisy bibliograficzne wydawnictw zwartych opublikowanych na ziemiach polskich oraz poloników zagranicznych z tego okresu. Kartoteka powstała w oparciu o liczne i różnorodne źródła, których niejednolitość powodowała wiele trudności metodycznych. Wykorzystano przede wszystkim publikacje drukowane, takie jak katalogi wydawnicze i księgarskie, polskie i obce bibliografie narodowe, szereg rozmaitych bibliografii specjalnych (osobowych, dziedzicznych, regionalnych) oraz drukowane katalogi znaczących bibliotek zagranicznych. Największe trudności sprawiało gromadzenie materiałów za lata 1901–1927, gdyż nie ukazywała się wtedy bieżąca bibliografia narodowa, za podstawową bazę danych przyjęto więc „Przewodnik Bibliograficzny”¹⁵ Wisłockiego uzupełniając go opisami z wielu mniejszych źródeł. Sytuacja uległa zmianie w 1928 roku kiedy to powstała Biblioteka Narodowa i zaczął ukazywać się „Urzędowy Wykaz Druków”¹⁶ oparty na rejestracji egzemplarza obowiązkowego, którego wpływ był jednak daleki od kompletności. Zgromadzone materiały uzupełniano i weryfikowano na podstawie katalogów największych polskich

13 J. Wilgat, *Edytorskie koleje losu tomu 1 „Bibliografii polskiej 1901–1939”*, „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Narodowej” 1980, nr 2, s. 16–18.

14 J. Wilgat, *Prace nad retrospektywną bibliografią narodową*, „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Narodowej” 1971, nr 4, s. 10.

15 „Przewodnik Bibliograficzny: miesięcznik dla wydawców, księgarzy, antykwarzy jako też czytających i kupujących książki wydawany przez dra Władysława Wisłockiego”, Kraków 1878–1933.

16 „Urzędowy Wykaz Druków Wydanych w Rzeczypospolitej Polskiej i Druków Polskich lub Polski Dotyczących Wydanych za Granicą”, Warszawa 1928–1939.

bibliotek: Biblioteki Narodowej (BN), Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie (BUW), Biblioteki Jagiellońskiej (BJ), a także Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu (BUP), Książnicy Miejskiej w Toruniu (KMT)¹⁷ oraz Biblioteki Śląskiej w Katowicach (BŚ).

Szacunkowa liczba opisów głównych – pomijając karty z odsyłaczami – znajdujących się w kartotece i rozmieszczonych w ponad 800 szufladach katalogowych wynosi obecnie około 350 000. Oczywiście nie jest to równoznaczne z liczbą pozycji bibliograficznych, które znajdują się w zredagowanych tomach *Bibliografii polskiej 1901–1939*. Opisy zgromadzone w kartotece wymagają nie tylko ujednolicenia, ale i weryfikacji. Nieuniknione jest łączenie dubletów, gdyż czasami dopiero w trakcie redakcji okazuje się, że kilka z pozoru różnych opisów bibliograficznych dotyczy tego samego dzieła. Konieczna jest również selekcja opisów, które nie spełniają formalnych lub treściowych kryteriów doboru materiału. W dalszym ciągu zdarzają się także sytuacje kiedy bibliograf podczas redakcji poszczególnych partii materiału trafia na opisy pozycji pominiętych w kartotece.

Podstawowe źródła gromadzenia materiałów

Gromadzenie materiałów do kartoteki głównej rozpoczęto w 1950 roku, po zapoznaniu się pracowników działu z piśmiennictwem na temat bibliografii retrospektywnej oraz z metodą pracy Jana Muszkowskiego (1882–1953) nad – zniszczoną podczas wojny – bibliografią za lata 1901–1925. Zgodnie z relacją Marii Dembowskiej (1914–2008), kierowniczki Działu Bibliografii Retrospektywnej w latach 1950–1957, pierwszym etapem prac było uporządkowanie materiałów znajdujących się w Bibliotece Narodowej. „Na skutek wypadków wojennych znajdowały się one w stanie kompletnego nieładu i pomieszenia i wymagały przede wszystkim identyfikacji”¹⁸. Było to 315 pudeł zawierających około 120 000 kart, jednak mniej więcej połowę stanowiły dublety, odsyłacze i zapisy skrócone. Ustalono, że posiadane materiały pochodziły z „Przewodnika Bibliograficznego”, z miesięcznika „Książka” za lata 1901–1908 oraz „Biuletynu Bibliograficznego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych” z okresu 1919–1920. Opisy bibliograficzne zostały uszeregowane w jednej kartotece alfabetycznej,

17 Obecnie Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu.

18 M. Dembowska, *Bibliografia polska 1901–1950...*, s. 40.

po czym przystąpiono do jej stopniowego uzupełniania na podstawie pozostałych publikacji drukowanych.

Podstawowym źródłem weryfikowanym przez pierwsze trzy lata był wspomniany już „Przewodnik Bibliograficzny” – miesięcznik założony w Krakowie w 1878 roku przez Władysława Wisłockiego (1841–1900) i kontynuowany po jego śmierci przez innych redaktorów aż do 1914 roku. W 1922 roku we Lwowie zaczęła ukazywać się II seria tej publikacji. Pierwszy rocznik zawierał bibliografię druków polskich i Polski dotyczących za rok 1920, drugi wydany dopiero w 1926 roku, zawierał materiały za rok 1921. Oba zostały opracowane i wydane przez bratanka Wisłockiego – Władysława Tadeusza Wisłockiego (1887–1941). Był on również redaktorem roczników z lat 1924–1928, wydawanych przez Zakład Narodowy im. Ossolińskich, a od 1929 do 1931 roku redaktorem III serii przekazanej Związkowi Księgarzy Polskich. Przez ostatnie dwa lata (1932–1933) ukazywania się „Przewodnika Bibliograficznego”, redagował go Jan Muszkowski. Brakujące opisy bibliograficzne były wycinane i włączane do kartoteki. Niestety, części roczników nie udało się pozyskać, dlatego konieczne było ręczne przepisywanie opisów z jedyne go dostępnego egzemplarza. Maria Dembowska tak opisywała problemy z tym związane:

Zdobycie wszystkich brakujących roczników „Przewodnika Bibliograficznego” w 2 egzemplarzach (co umożliwiłoby dwustronne wycinanie pozycji) okazało się niemożliwe. Z dubletów bibliotek (Uniwersyteckiej w Poznaniu i Szkoły Głównej Planowania i Statystyki) otrzymano tylko niektóre roczniki, przeważnie w 1 egzemplarzu. Skutkiem tego trzeba było dwa roczniki (1921 i 1924) przepisać w całości, pozostałe można już częściowo wklejać. Rozważano również możliwość zmikrofilmowania wymienionych materiałów, lecz orientacyjne obliczenia kosztów, zbyt wysokich w porównaniu z kosztami przepisania, skłoniły do zrezygnowania z tego środka reprodukcji¹⁹.

Władysław Tadeusz Wisłocki zebrał również materiały bibliograficzne za lata 1922 i 1923, jednak nie zostały one opublikowane. Na szczęście, ocalała rękopiśmienna kartoteka, którą Biblioteka Narodowa odkupiła w 1951 roku od wdowy po bibliotekarzu. W zbiorze tym było ponad 6000 pozycji, z czego połowa nie była wcześniej drukowana. Opisy wykonano trudno czytelnym pismem na cienkich kartach różnego formatu, dlatego przed włączeniem do kartoteki zostały one przepisane na znormalizowane karty katalogowe, zaś oryginalna rękopiśmienna kartoteka jest nadal przechowywana w Zakładzie Bibliografii Polskiej 1901–1939.

19 Ibidem, s. 40.

Po zakończeniu sprawdzania „Przewodnika Bibliograficznego” rozpoczęto wycinanie i włączanie do kartoteki opisów z „Urzędowego Wykazu Druków” z lat 1928–1939, bieżącej bibliografii narodowej wydawanej tygodniowo przez Instytut Bibliograficzny Biblioteki Narodowej i rejestrującej krajową produkcję wydawniczą oraz polonika zagraniczne. Opisy pochodzące z tego źródła mają kolejne numery pozycji z zachowaniem ciągłości w obrębie roku. Rejestracja oparta o egzemplarz obowiązkowy miała podawać materiał kompletny. Jednak, szczególnie na początku wydawania UWD, drukarnie nie zawsze wywiązywały się z zadania przesyłania nowych publikacji, co skutkowało niekompletnością wykazu²⁰. Gwiazdka przy hasle oznacza, że opis powstał bez autopsji egzemplarza. Dodatkowo w latach 1965–1968 sprawdzono archiwum „Urzędowego Wykazu Druków”, w którym znajdowały się niepublikowane opisy z lat 1926–1927.

Podstawowy człon kartoteki zawierający opisy z „Przewodnika Bibliograficznego” oraz „Urzędowego Wykazu Druków” był uzupełniany na podstawie bibliografii ogólnych i katalogów księgarskich.

Za kontynuację „Przewodnika Bibliograficznego” można uznać wydawaną przez Akademię Umiejętności w Krakowie „Bibliografię Polską” pod redakcją Jana Czubka (1849–1932)²¹. Obejmowała ona okres 1914–1919, wypełniając w ten sposób lukę pomiędzy I a II serią „Przewodnika Bibliograficznego”.

Kolejnym czasopiśmie bibliograficznym wykorzystanym w kartotece była „Książka” wydawana w latach 1901–1922 w Warszawie przez Edwarda Wendego (1830–1914)²². Źródło to rejestrowało w układzie działowym opisy wydawnictw zwartych, zbiorowych, roczników, a także wykazywało tytuły wydawnictw ciągłych. Periodyk nie ukazywał się w latach 1915–1921, zaś ostatni rocznik XV został wydany w 1922 roku.

Typowym katalogiem księgarskim był wydawany w Warszawie „Przegląd Bibliograficzny Księgarni Gebethnera i Wolffa”²³. Pierwszy numer opublikowany został w grudniu 1905 roku i jako miesięcznik ukazywał się do końca 1913 roku. Pismo zostało wznowione w 1923 roku jako dwutygodnik i wychodziło

20 Obowiązek dostarczania egzemplarzy obowiązkowych został wprowadzony ustawą z 18 marca 1932 roku (Dz.U. 1932, nr 33, poz. 347, z późn. zm. – <http://dziennikustaw.gov.pl/DU/1932/347/1> [19.02.2018]).

21 „Bibliografia Polska: miesięcznik dla wydawców, księgarzy, antykwarzy, jako też dla czytających i kupujących książki”, Kraków 1915–1920.

22 „Książka: miesięcznik poświęcony krytyce i bibliografii polskiej”, Warszawa 1901–1922.

23 „Przegląd Bibliograficzny Księgarni Gebethnera i Wolffa w Warszawie: miesięcznik dla czytającej publiczności”, Warszawa 1905–1913.

do 1926 roku²⁴. Wykaz ten oprócz opisów wydawnictw zwartych, czasopism i dokumentów życia społecznego zawierał również opisy wielu dokumentów muzycznych (nut). Publikacja obejmowała także informacje dotyczące wydawnictw, które można było nabyć za pośrednictwem księgarni Gebethnera i Wolffa w Warszawie. Uwzględniano w niej pozycje przygotowane do publikacji, znajdujące się w druku, ale także te wydane wcześniej, sięgające końca XIX wieku, ale dopiero w późniejszym okresie uzyskujące debiut w Królestwie Polskim. Ze względu na zasygnalizowane okoliczności opisy z tego źródła zawierają często błędne i niepełne informacje, co wymaga wzmożonej czujności ze strony bibliografa.

Podobnie traktować należy materiały bibliograficzne z lat 1917–1919 pochodzące z czasopisma „Nowości Wydawnicze”²⁵ będącego dodatkiem do „Przeglądu Księgarskiego”, wydawanego w Warszawie przez Związek Księgarzy Polskich.

Kolejnym bardzo niedokładnym źródłem, wykorzystanym jednak w kartotece jest „Przewodnik Księgarski”, którego jedyne dwa tomy ukazały się w 1925 i 1926 roku²⁶. Był to katalog książek polskich i Polski dotyczących, znajdujących się aktualnie w handlu księgarskim bez względu na ich rok wydania. Rejestrował także pozycje będące w druku, które miały znaleźć się wkrótce w księgarniach. Publikacja zawierała wyłącznie materiał nadesłany przez nakładców i księgarzy. Redakcja nie uzupełniała wykazu drogą własnych poszukiwań, ujednolicała i skracała opisy publikacji, nie wprowadzając jednak żadnych zmian do użytych przez nakładcę haseł²⁷.

Pierwszą próbą urzędowej rejestracji druków w Polsce był „Biuletyn Bibliograficzny”²⁸ ogłaszany przez Wydział Prasowy Ministerstwa Spraw Wewnętrznych na podstawie artykułu 5. Dekretu w przedmiocie tymczasowych przepisów prasowych z 7 lutego 1919²⁹. Wydane zeszyty obejmowały krótki okres od 1 lipca 1919 do 30 listopada 1920 roku.

Przy tworzeniu kartoteki wykorzystano również urzędową rejestrację druków wydawanych na terytorium Królestwa Polskiego i Cesarstwa Rosyjskiego. Dziennik

24 „Przegląd Bibliograficzny: wydawnictwo księgarni Gebethnera i Wolffa”, Warszawa 1923–1926.

25 „Nowości Wydawnicze: dodatek do «Przeglądu Księgarskiego»”, Warszawa 1918–1919.

26 „Przewodnik Księgarski: wspólny katalog nakładców polskich, firm wydawniczych...”, Warszawa 1925–1926.

27 W. Piusińska, *Polskie czasopisma bibliograficzne w latach 1901–1927*, „Przegląd Biblioteczny” 1963, t. 31, z. 2, s. 95 – <http://bbc.uw.edu.pl/publication/396> [19.12.2017].

28 „Biuletyn Bibliograficzny”, Warszawa 1920 – <http://rcin.org.pl/publication/36248> [19.12.2017].

29 Dekret w przedmiocie tymczasowych przepisów prasowych, Dz.U. 1919, nr 14, poz. 186 – <http://dziennikustaw.gov.pl/du/1919/s/14/186> [15.01.2018].

urzędowy rosyjskiego ministerstwa spraw wewnętrznych „Правительственный Вестник” (Pravitel’stvennyj Vestnik)³⁰ ukazywał się w Petersburgu do 1917 roku, od 1907 roku zaczęła wychodzić rosyjska bibliografia narodowa „Книжная Летопись” (Kniżnaâ Letopis’)³¹. Z tych źródeł wykorzystano opisy bibliograficzne publikacji z ziem polskich znajdujących się pod zaborem rosyjskim wydawane do wybuchu I wojny światowej.

Z pozostałych źródeł, z których zbudowano kartotekę wymienić warto „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie”³², *Bibliografię druków polskich w Księstwie Cieszyńskim od roku 1716 do roku 1904* Józefa Londzina (1862–1929) wraz z uzupełnieniami³³ oraz *Próbkę bibliografii polskich druków wojennych: 1914–1915* Mieczysława Opałka (1881–1964)³⁴.

Powyższe źródła sprawdzano z kartoteką podstawową, wypisywano z nich nowe pozycje bibliograficzne, a do opisów posiadanych wprowadzano poprawki i uzupełnienia. Jak stwierdzono na łamach „Przeglądu Bibliotecznego”:

Opisy włączano do kartoteki w takiej formie, w jakiej przejmowano je ze źródeł, nie dążąc w tym etapie pracy do ich ujednoczenia. Aby jednak uniknąć gromadzenia dubletów, trzeba było dokonać wstępnego ustalenia haseł według obowiązujących obecnie zasad. Wielu hasłom autorskim należało nadać prawidłową oryginalną formę, w miarę możliwości uzupełniając je datami biograficznymi. Pozwoliło to zgromadzić w jednym miejscu publikacje tego samego autora, opisywane w wykorzystywanych źródłach często pod różnymi formami nazwy³⁵.

Uzupełnianie materiałów na podstawie katalogów bibliotek

Niestety, wszystkie wyżej wymienione źródła były w mniejszym lub większym stopniu niekompletne, dlatego konieczne było sprawdzenie i uzupełnienie kartoteki na podstawie katalogów największych polskich bibliotek:

30 „Правительственный вестник”, 1869–1917 – <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/20200-pravitel-stvennyu-vestnik-spb-1869-1917-ezhedn> [19.02.2018].

31 „Книжная Летопись”, 1907–.

32 „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie”, Wilno 1907–1921.

33 J. Londzin, *Bibliografia druków polskich w Księstwie Cieszyńskim od roku 1716 do roku 1904*, Cieszyn 1904 – <https://www.sbc.org.pl/publication/12017> [19.12.2017]; idem, *Uzupełnienia do „Bibliografii druków polskich w Księstwie Cieszyńskim od roku 1716 do 1904”, jakoteż bibliografia nowszych druków aż do roku 1922*, cz. 1, (A–O), Cieszyn 1922 – <https://www.sbc.org.pl/publication/12056> [19.12.2017].

34 M. Opałek, *Próba bibliografii polskich druków wojennych: 1914–1915*, Kraków 1916.

35 *Prace nad polską bibliografią retrospektywną...*, s. 238.

Biblioteki Narodowej, Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie oraz Biblioteki Jagiellońskiej. Szczegółowe rozważania na temat katalogów tych trzech instytucji jako źródeł pozyskiwania materiałów do polskiej bibliografii retrospektywnej przedstawione zostały w artykule Wandy Piusińskiej³⁶. Autorka analizuje w nim politykę gromadzenia zbiorów w tych placówkach oraz zwraca uwagę na chaos panujący w przekazywaniu egzemplarzy obowiązkowych, które trafiały tam za pośrednictwem urzędów administracji (starostwa, zarządy miejskie), nakładców lub drukarzy. Przedstawia również swoje obawy związane z wiarygodnością informacji przejmowanych z katalogów bibliotek, które stosowały odmienne metody opracowywania zbiorów i szczegółowo opisuje różnice w opisach bibliograficznych. Jednak – jak zauważa Piusińska – nie ulega wątpliwości, że:

[...] opisy z wymienionych katalogów stanowią znaczny procent wydawnictw zarejestrowanych w kartotece bibliograficznej, opartej zasadniczo na materiałach publikowanych w bieżących bibliografiach ogólnych. I tak na podstawie katalogu BN sprawdzono ok. 150 000 opisów dopisując ok. 30 000 brakujących pozycji, na podstawie katalogu BUW sprawdzono ok. 92 000 opisów dopisując ok. 21 000, a z katalogu BJ sprawdzono ok. 120 000 dopisując ok. 27 000³⁷.

Biblioteka Narodowa

Od początku prac nad tworzeniem kartoteki, równoległe z przeglądaniem źródeł drukowanych sprawdzano też bieżący wpływ książek do BN. W 1956 roku rozpoczęto weryfikację kartkowego katalogu alfabetycznego prowadzonego przez ówczesny Zakład Druków Nowszych. Z uwagi na to, iż Biblioteka Narodowa już od zarania swego istnienia posiadała prawo otrzymywania egzemplarza obowiązkowego i na tej podstawie publikowała UWD, wydawać by się mogło, że w zasobach narodowej księżnicy nie znajdzie się już więcej pozycji wydanych po 1928 roku. Jednak w praktyce okazało się, że sporo publikacji których nie zarejestrowano w UWD wpłynęło do biblioteki po wojnie drogą kupna, wymiany lub daru. Opisy nowych pozycji przepisywano i włączano do kartoteki, a istniejące poprawiano lub uzupełniano na podstawie kart katalogowych, dopisując również sygnaturę BN. W sytuacji gdy zauważano poważne rozbieżności pomiędzy

36 W. Piusińska, *Katalogi wielkich bibliotek naukowych jako źródła polskiej retrospektywnej bibliografii narodowej*, w: *Z problemów bibliografii*, red. M. Lenartowicz, J. Pelcowa, H. Sawoniak, Warszawa 1970, s. 171–183.

37 Ibidem, s. 171.

opisem katalogowym, a tym znajdującym się w kartotece, konieczna była weryfikacja egzemplarza. Przejrzenie całego katalogu alfabetycznego zajęło ponad 5 lat i zakończyło się w 1961 roku.

Po ukończeniu tych prac nadal sprawdzano bieżący wpływ nowych kart do katalogu. Raz w tygodniu kierownik Sekcji Uzupelniania Materiałów wybierał z nowego wpływu opisy publikacji wydanych w latach 1901–1939, które następnie sprawdzano z kartoteką. Zasady działania były bardzo dokładnie określone. Jeśli opis katalogowy nie różnił się niczym od opisu w kartotece, dopisywano w prawym górnym rogu siglum i sygnaturę BN. Jeśli w opisach były rozbieżności to zaznaczano je w umowny sposób na karcie, a jeśli różnic tych było dużo i brakowało miejsca na ich czytelne podanie należało przepisać opis z katalogu na nową kartę i oprócz siglum oraz sygnatury podać informację: dublet. Najwięcej uwagi wymagały opisy pozycji nowych. Należało wówczas bardzo dokładnie sprawdzić czy opis nie znajduje się w kartotece pod innym hasłem niż to nadane przez katalogującego, pozycje o hasle autorskim sprawdzano w kartotece roboczego indeksu tytułów (to ułatwienie pojawiło się dopiero od 1973 roku). Nowe opisy włączano do kartoteki po korekcie dokonanej przez kierownika Sekcji. Zakończenie sprawdzania wpływu nowych kart do katalogu związane jest z automatyzacją BN. Dziś na etapie redakcji poszczególnych partii materiału weryfikuje się zawartość katalogu elektronicznego.

Oprócz głównego katalogu alfabetycznego w 1958 roku podjęto również próbę sprawdzenia zawartości katalogu Biblioteki Ordynacji Krasińskich. Składał się on ze 120 pudeł i zawierał przypuszczalnie 70 000 pozycji bibliograficznych. Niestety opisy były w większości niedokładne (bez nakładcy, drukarza) co wymagało autopsji egzemplarzy.

Po podjęciu w 1973 roku decyzji o rejestracji w *Bibliografii Polskiej 1901–1939* wydawnictw nutowych zaczęto sprawdzać katalog Zakładu Zbiorów Muzycznych i włączać do kartoteki opisy nut z tych lat. W 1981 roku przerwano przeglądanie tego katalogu na literze Sz. W następnych latach sporadycznie sprawdzano wpływ nowych druków muzycznych do Biblioteki Narodowej.

Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie

Kolejnym etapem prac nad uzupełnianiem materiałów było porównanie kartoteki z katalogiem BUW, jednak nie można było wykorzystać podobnej metody przeglądania jak w BN. Przewiezienie całej kartoteki do innej biblioteki

i rozmieszczenie tam pracowników było niemożliwe nie tylko z powodów logistycznych, ale przede wszystkim pozbawiłoby to na kilka lat dostępu do ważnego źródła bibliograficznego, niezbędnego w codziennej pracy wielu działów BN. Po rozważeniu kilku możliwości, podjęto decyzję o zmikrofilmowaniu katalogu BUW. Mikrofilmowanie całego katalogu było czasochłonne i nieopłacalne, natomiast mikrofilmowanie wybranych pozycji wchodzących w zasięg zainteresowań bibliografii wiązało się z koniecznością wyjmowania określonych kart z katalogu. Ostatecznie postanowiono mikrofilmować opisy pozycji wydanych w latach 1901–1944. Rozszerzenie zasięgu do roku 1944 miało umożliwić uzupełnienie kartoteki druków okupacyjnych oraz częściowo kartoteki poloników zagranicznych z lat 1939–1955. Procedura mikrofilmowania katalogu BUW została opisana w „Przeglądzie Bibliotecznym”.

Do mikrofilmowania przystąpiono w miesiącach letnich 1960 r. Okres letni wybrano ze względu na mniejszy ruch czytelników. Praca musiała być w ten sposób zorganizowana, by karty były wyjęte z katalogu, zmikrofilmowane i włączone z powrotem w ciągu jednego dnia. Aby w miarę możliwości uniknąć pomyłek, zastosowano następującą metodę: na miejsce wyjmowanej karty wkładano kolorową zakładkę z kolejnym numerem, ten sam numer wpisywano ołówkiem odpowiedniego koloru na odwrotnej stronie karty katalogowej. W ten sposób trzy osoby wyjmowały interesujące nas opisy wkładając na ich miejsce zakładki różnych kolorów. Przy włączaniu zmikrofilmowanych kart porównywano kolor i numer zakładki oraz numer i kolor ołówka, którym został on wpisany na karcie katalogowej. W ciągu dnia mikrofilmowano około 1770 kart (na klatce mieściły się dwie karty). W czasie 51 dni pracy zespół pięcioosobowy zmikrofilmował 90 194 opisów poloników krajowych i zagranicznych z lat 1901–1944. Uwzględniono przy tym katalog alfabetyczny, katalog dodatkowy wydawnictw do 1915 r., pięć katalogów wydawnictw zagubionych, opisy sprawozdań i kalendarzy z katalogu czasopism³⁸.

Po wykonaniu mikrofilmu pracownicy Zakładu Bibliografii Polskiej 1901–1939 odczytywali go na czytnikach i porównywali poszczególne opisy z kartoteką. Odbywało się to w latach 1961–1964. Współpraca z BUW nie zakończyła się ostatecznie w 1964 roku. Ze sprawozdania Janiny Wilgat w „Biuletynie Informacyjnym Biblioteki Narodowej” w 1982 roku dowiadujemy się, że od kwietnia 1981 roku Dział Gromadzenia i Opracowania BUW przekazywał kopie opisów wydawnictw z lat 1901–1939 włączanych do ich zbiorów na

38 *Prace nad polską bibliografią retrospektywną...*, s. 238–239.

bieżąco oraz takich, które trafiły do katalogu już po wykonaniu mikrofilmu w 1960 roku³⁹.

Biblioteka Jagiellońska

Podobną metodę uzupełniania materiałów zastosowano w przypadku BJ. Mikrofilmowanie katalogu księżnicy rozpoczęto we wrześniu 1963 roku, zakończono zaś w roku następnym. Konieczne było przejrzanie ponad 2200 szuflad katalogowych i wybranie z nich opisów publikacji krajowych i poloników zagranicznych zgodnych z zakresem chronologicznym bibliografii, z pominięciem druków ulotnych i czasopism. Karty przygotowane do zmikrofilmowania musiały jak najszybciej wrócić do katalogu. Porównywanie zmikrofilmowanego katalogu BJ z zawartością kartoteki odbywało się w latach 1964–1968.

Technika pracy przy wszystkich tych sprawdzaniach jest jednakowa: przepisuje się pozycje dotąd przez nas nie rejestrowane, wprowadza się poprawki i uzupełnienia na opisy już posiadane, w niektórych tylko przypadkach porównuje się opis z książką. Przy sprawdzaniu z katalogami bibliotek oznacza się opisy wydawnictw posiadanych przez te biblioteki, gdyż opracowywana bibliografia powinna równocześnie pełnić rolę centralnego katalogu książki polskiej tego okresu⁴⁰.

Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu, Biblioteka Śląska w Katowicach oraz Książnica Miejska w Toruniu

Wymienione powyżej biblioteki znajdowały się na terenach byłego zaboru rosyjskiego (BN i BUW) oraz austriackiego (BJ). Granice zaborów utrudniały swobodny obieg książki polskiej w latach 1901–1918, dlatego zachodziło przypuszczenie, że w tworzonej kartotece może brakować opisów publikacji wydawanych na obszarze byłego zaboru pruskiego. W roku 1972 Rada Naukowa BN zaleciła sprawdzenie katalogów wybranych bibliotek z tego terenu. W grudniu tego samego roku podczas wyjazdu służbowego do Poznania dokonano próby sprawdzenia katalogów trzech bibliotek: Biblioteki Głównej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Biblioteki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk oraz

39 J. Wilgat, *Stan prac nad „Bibliografią polską 1901–1939”...*, s. 9.

40 *Stan prac nad polską bibliografią retrospektywną*, „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Narodowej” 1965, nr 4, s. 11.

Oddziału Biblioteki Kórnickiej. Okazało się, że najbardziej efektywna będzie kwerenda zasobu Biblioteki Uniwersyteckiej. Szacunkowa liczba uzupełnień jakie spodziewano się uzyskać z tej biblioteki nie była szczególnie wysoka (około 2400 nowych opisów), jednak ze względu na świadomość doniosłej roli jaką miała pełnić *Bibliografia polska 1901–1939* rezygnacja z przeglądania katalogów bibliotek z terenów byłego zaboru pruskiego nie była wskazana. Ostatecznie postanowiono sprawdzić katalogi BUP, BŚ i KMT za pomocą przesyłanych do tych bibliotek odbitek kserograficznych kolejnych partii materiałów zgromadzonych w kartotece.

Kopia kartoteki została wykonana w pięciu egzemplarzach, trzy z nim służyły do uzupełniania materiałów w wybranych bibliotekach, natomiast pozostałe dwie miały być zabezpieczeniem zgromadzonych, unikalnych danych bibliograficznych. Kopie archiwalne zamierzano zdeponować w BJ i KMT⁴¹.

Odbitki kserograficzne całej kartoteki były wykonywane sukcesywnie w latach 1973–1981. Janina Wilgat relacjonowała:

Odbitki wykonuje się na arkuszach w formacie A4 (na jednym arkuszu 4–5 opisów). W ciągu jednej godziny pracy aparatu otrzymujemy kopię 160 opisów (w 5 egzemplarzach). Zakład Bibliografii Retrospektywnej przygotowuje kolejne partie materiałów do kopiowania w postaci makiet (na arkuszach lekko przykleja się opisy; po skopiowaniu demontuje się makiety, a opisy włącza do kartoteki). Ponieważ odbitki niektórych opisów sporządzanych jaśniejszym atramentem lub długopisem są mało czytelne, trzeba je poprawić przed oddaniem do kopiowania⁴².

Dziś odwracając karty bardzo łatwo rozpoznać po resztkach kleju, które opisy znalazły się w kopii, a które trafiły do kartoteki w późniejszym okresie.

Kopia kartoteki składa się z 77 978 numerowanych stron formatu A4. Najbardziej kompletny egzemplarz, po wykorzystaniu go w celu uzupełniania materiałów, jest obecnie przechowywany w Zakładzie Bibliografii Polskiej 1901–1939. Materiały te zgromadzone są w 234 teczkach i służą do sprawdzania kompletności kartoteki, bowiem na przestrzeni wielu lat zdarzały się zaginięcia pojedynczych kart. Drugi wykorzystany egzemplarz kopii przekazany został do Zakładu Informacji Naukowej BN i można z niego korzystać w Informatorium, trzeci przeznaczono na makulaturę.

41 Informację tę udało się potwierdzić tylko w BJ.

42 J. Wilgat, *Z prac nad Bibliografią polską 1901–1939*, „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Narodowej” 1973, nr 1, s. 29.

Uzupełnianie materiałów na podstawie katalogów BUP, BŚ i KMT rozpoczęło się w 1973 roku. Wyznaczeni pracownicy tych bibliotek porównywali otrzymaną kopię kartoteki z katalogiem macierzystej instytucji. Na marginesie kopii dopisywali siglum oraz różnice dostrzeżone w opisach. Pozycje nie odnalezione w kopii zapisywali na nowych, osobnych kartach. Po otrzymaniu takich materiałów pracownicy Sekcji Uzupełniania Materiałów przepisywali notatki z marginesów kopii na karty z kartoteki lub, jeśli różnic było dużo, wycinali taki opis i dopinali go do istniejącej już karty (w ten sposób powstały kolejne tzw. podkładki – kilka opisów tej samej pozycji, pochodzących z różnych źródeł). W przypadku uzupełnień, przed włączeniem opisów do kartoteki, należało sprawdzić w indeksie tytułowym oraz w kartotece pod wszelkimi możliwymi hasłami czy pozycja jest rzeczywiście nowa. Pracownik Zakładu Bibliografii Polskiej 1901–1939 prowadził rejestrację wysyłanych i odbieranych teczek zawierających kopię kartoteki. Przedsięwzięcie sprawdzania katalogów tych bibliotek okazało się procesem wieloletnim. Najszybciej zakończono przeglądanie katalogu BŚ (już w 1988), KMT w 1990, natomiast BUP w 1995 roku.

Należy wspomnieć, że katalogi bibliotek jako źródło uzupełnień mają większe znaczenie niż różnorodne źródła drukowane, gdyż informują o lokalizacji konkretnych egzemplarzy i możliwości zredagowania opisu bibliograficznego z autopsji. W źródłach drukowanych zdarzają się opisy publikacji, co do których nie ma pewności czy rzeczywiście istniały, czy może stanowią pomyłkę bibliografa. Sigla bibliotek dopisywane podczas uzupełniania materiałów wpływają na zwiększenie wartości informacyjnej kartoteki oraz są dużym ułatwieniem w codziennej pracy przy redakcji poszczególnych tomów *Bibliografii polskiej 1901–1939*.

Biblioteki pominięte

Podjęcie decyzji o sprawdzaniu katalogów oraz wybór konkretnych bibliotek nie był sprawą łatwą. Ostateczne postanowienia były poprzedzone licznymi dyskusjami podczas posiedzeń zespołów oraz konsultacjami ze środowiskiem naukowym. W zachowanych materiałach archiwalnych Zakładu Bibliografii Polskiej 1901–1939 znajdują się sprawozdania z wyjazdów służbowych i prób oceny przydatności katalogów różnych bibliotek jako źródeł uzupełniania materiałów. Oprócz wspomnianych już wcześniej bibliotek poznańskich, rozważano możliwość wykorzystania zbiorów Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy. Większość księgozbioru tej instytucji została zniszczona

podczas II wojny światowej, ocalał jednak katalog alfabetyczny (ze skróconymi opisami) oraz katalog dziesiętny (z pełnymi opisami). Sprawdzanie tych zbiorów byłoby bardzo kłopotliwe, bowiem najpierw należało przejrzeć katalog alfabetyczny, a następnie sięgać po pełne opisy do katalogu rzeczowego, dlatego też zrezygnowano z wykorzystania tego źródła. Odstąpiono również od kontynuowania podjętych prób kwerendy katalogów bibliotek zagranicznych w ramach wyjazdów służbowych pracowników Zakładu do Wilna, Mińska, Leningradu, Moskwy, Lwowa, Kijowa oraz Bratysławy, Pragi i Sofii. W odwiedzanych bibliotekach opisy poloników z okresu 1901–1939 są tak rozproszone w katalogach obejmujących liczny, wielojęzyczny i wieloletni materiał, że ich wybór byłby pracą zbyt czasochłonną a uzyskane uzupełnienia stosunkowo niewielkie.

Nie brakowało głosów krytycznych pochodzących od osób bezpośrednio niezwiązanych z pracami Zakładu. Czesław Gutry w swoim obszernym artykule zastanawiał się nad zasadnością przyjętych reguł periodyzacji i selekcji materiałów w *Bibliografii polskiej 1901–1939* oraz zarzucał błędy przy wyborze przeglądanych katalogów bibliotek. Dowodził m.in.:

Wykorzystuje się zbiory, które w poważnej części pochodzą z tego samego źródła, bo z egzemplarza obowiązkowego. Są jednak wielkie biblioteki, które z tego egzemplarza nie korzystały i zdobywały książki innymi drogami. Biblioteki te, w szczególności gromadzące materiał z jednej dziedziny wiedzy, mogą posiadać ciekawe uzupełnienia, mogą też mieć erraty, które nie zdążyły nadejść z właściwym egzemplarzem obowiązkowym. Nie oznacza to, żeby nie korzystać z tego egzemplarza, ale nie można zapominać o innych źródłach⁴³.

Bardziej konkretne zarzuty przedstawił Konrad Zawadzki w recenzji, która ukazała się po wydaniu pierwszego tomu *Bibliografii polskiej 1901–1939*. Autor zauważył, że podczas zbierania materiałów pominięto Bibliotekę Gdańską Polskiej Akademii Nauk, Bibliotekę Publiczną m.st. Warszawy, a także kilka bibliotek obcych: Austriacką Bibliotekę Narodową w Wiedniu (Österreichische Nationalbibliothek), Niemiecką Bibliotekę Narodową (Deutsche Bücherei w Lipsku), jak również zasoby bibliotek w Petersburgu i Moskwie⁴⁴.

⁴³ Cz. Gutry, *Bibliografia polska XX wieku: historia, stan dzisiejszy, propozycje*, „Studia Źródłoznawcze” 1978, t. 23, s. 95.

⁴⁴ *Polska bibliografia retrospektywna – dwugłos* (Andrzej Borowski, Konrad Zawadzki), „Przegląd Biblioteczny” 1988, t. 56, z. 2, s. 211–217 – <http://bbc.uw.edu.pl/publication/100> [23.11.2017].

Pozostałe źródła uzupełniania materiałów

Poza podstawowymi źródłami, z których utworzono trzon kartoteki, w późniejszym okresie (głównie w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku) przeglądano szereg różnych publikacji. Prowadzono osobną kartotekę zawierającą obecnie ponad 150 tytułów wykorzystanych prac. Na niektórych kartach dopisywano informację kiedy źródło zostało przejrzane i ile nowych pozycji włączono do kartoteki. Pracownicy Zakładu przeglądali kolejne pozycje i wyszukiwali opisy wchodzące w zakres *Bibliografii polskiej 1901–1939*, a następnie sprawdzali je w kartotece. Jeśli taki sam opis znajdował się już w kartotece nie podawano na karcie tytułu źródła. Jeśli dostrzeżono niezgodność w opisie należało podać tytuł źródła i dopisać różnice. W przypadku nowych pozycji metoda sprawdzania była podobna do tej stosowanej przy innych uzupełnieniach – przed włączeniem nowej karty do kartoteki należało dokładnie sprawdzić czy dany tytuł nie występuje już pod innym hasłem.

Najwięcej nowych opisów bibliograficznych udało się pozyskać dzięki przejrzaniu drukowanych katalogów bibliotek, zarówno polskich jak i obcych:

- *Katalog Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu: 1885–1931*, t. 1, Poznań 1932;
- *Katalog książek Głównej Biblioteki Lekarskiej. Seria B*, t. 4, *Druki polskie*, Warszawa 1954;
- *Polskie druki lwowskie i wileńskie w zbiorach Biblioteki Głównej AMFC w Warszawie: (katalog)*, Warszawa 1999;
- „The National Union Catalog. Pre-1956 imprints”, vol. 1–754, 1968–1981;
- „Catalogue Général des Livres Imprimés de la Bibliothèque Nationale”, 1897–1985;
- „British Museum General catalogue of Printed Books to 1955”, 1959–1966.

W celu zarejestrowania poloników zagranicznych prowadzono poszukiwania w obcych bibliografiach narodowych, które wpływały do zbiorów BN. Oprócz wspomnianych już źródeł rosyjskich sprawdzono bibliografie narodowe m.in. Bułgarii, Czech i Litwy.

Do ważnych źródeł uzupełniania materiałów zaliczyć należy bibliografie instytucji naukowych i wydawniczych, drukarni oraz bibliografie regionalne:

- *Drukarnia Narodowa w Krakowie 1895–1935*, [Kraków 1936];
- *Katalog wydawnictw Polskiej Akademii Umiejętności 1873–1947*, t. 1–2, Kraków 1948;

- B. Żynda, *Bibliografia wydawnictw Księgarni św. Wojciecha 1895–1969*, Poznań 1970;
- *Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy 1872–1972*, Kraków 1972;
- A. Jagusztyn, *Bibliografia druków tłoczonych w drukarniach Rzeszowa w latach 1843–1939*, Rzeszów 1973;
- J. Jaworska, *Bibliografia łódzkiej produkcji wydawniczej (do 1918 r.)*, Łódź 1975;
- I. Mierzwa, *Działalność wydawnicza Karola Miarki młodszego*, Opole 1976;
- J. Partyka, *Bibliografia bieszczadzka za lata 1800–1975*, Kraków 1977;
- M. Marczyńska, R. Żmuda, *Bibliografia łódzkiej produkcji wydawniczej 1918–1939*, Łódź 1986.

Przejrzano też wiele bibliografii dziedzinowych. Najważniejsze spośród nich to:

- S. Konopka, „Polska Bibliografia Lekarska”, 1926–;
- M. Chmieleńska, *Polska bibliografia ziołarstwa: za okres od początku XVI wieku do roku 1940*, Warszawa 1954;
- J. Piasecka, *Bibliografia geografii polskiej 1918–1927*, Warszawa 1971;
- J. Skrzypek, *Bibliografia pamiątek polskich do 1964 r.*, Wrocław 1976;
- S. I. Możdżeń, *Bibliografia historii wychowania za lata 1918–1939*, Wrocław 1978;
- *Bibliografia polskiego piśmiennictwa morskiego: druki zwarte*, [t. 3], 1901–1944, Gdańsk 1981;
- W. Błażejowski, *Bibliografia harcerska: 1911–1960*, Warszawa 1981;
- S. Kuta, *Bibliografia do dziejów pożarnictwa polskiego*, Warszawa 1986;
- B. Ulicki, *Bibliografia pożarnicza*, t. 1, *Dokumenty drukowane do roku 1939*, Warszawa 1986.

Wymienić należy również przykłady innego typu źródeł, w których znaleziono wiele pozycji nieodnotowanych dotąd w kartotece:

- M. Grońska, *Grafika w książce, tece i albumie: polskie wydawnictwa artystyczne i bibliofilskie z lat 1899–1945*, Wrocław 1994;
- Ż. Kormanowa, *Materiały do bibliografii druków socjalistycznych na ziemiach polskich w latach 1866–1918*, Warszawa 1949;
- Ż. Kormanowa, *Materiały do bibliografii polskiego ruchu robotniczego: (1918–1939)*, t. 1, *Druki zwarte*, Warszawa 1960;

- M. Szulc, *Materiały do historii fotografii polskiej*, [t.] 1, *Bibliografia 1836–1956*, Wrocław 1968;
- K. Dolindowska, A. Halaba, *Wydawnictwa ruchu socjalistycznego w Polsce do 1918 roku: katalog: (druki zwarte)*, Warszawa 1976.

Informacje bibliograficzne od osób i instytucji

Poza wymienionymi już sposobami pozyskiwania materiałów do *Bibliografii polskiej 1901–1939* zdarzało się, że informacje bibliograficzne lub nawet książki do autopsji były przekazywane przez czytelników oraz osoby opracowujące inne bibliografie. Wiele opisów z zakresu weterynarii i hodowli zwierząt trawiło do kartoteki dzięki Janowi Pasierskiemu – pracownikowi Biblioteki Głównej Wyższej Szkoły Rolniczej we Wrocławiu⁴⁵. W zachowanych materiałach archiwalnych Zakładu znajduje się również krótka wzmianka o kartotece z opisami bibliograficznymi gromadzonymi przez prywatnego zbieracza dr. Adama Rosinkiewicza z Częstochowy, zdeponowanymi w BN i wykorzystanymi w pracach nad bibliografią retrospektywną. Pracownicy Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy dzielili się materiałami zgromadzonymi podczas prac nad *Bibliografią literatury dla dzieci i młodzieży 1918–1939*⁴⁶.

Pozostałe kartoteki

Kartoteka roboczego indeksu tytułów

W kartotece zdarzają się opisy bibliograficzne zarejestrowane kilkakrotnie na podstawie różnych źródeł, pod różnymi hasłami, co mogło wynikać z błędnej formy nazwiska, zmiany kolejności elementów pseudonimu czy kryptonimu jednego autora w różnych publikacjach. W celu wykrycia tego rodzaju dubletów stworzono pomocniczą kartotekę tytułową. Zgodnie z informacją Janiny Wilgat: „Każda pozycja występująca w kartotece głównej pod hasłem autorskim została wprowadzona do tego indeksu pod tytułem, z podaniem w dalszej kolejności

45 E. Starak-Czerniejewska, *Jan Pasierski – osobowość inspirująca*, w: *Z problemów bibliotek naukowych Wrocławia*, [t. 7], *Osobowości wrocławskiego bibliotekarstwa*, Wrocław 2008, s. 157–172.

46 *Bibliografia literatury dla dzieci i młodzieży 1918–1939*, Warszawa 1995.

nazwy autora, miejsca i roku wydania”⁴⁷. Prace nad stworzeniem tej kartoteki rozpoczęły się w grudniu 1971 roku i zajęły 16 miesięcy (do marca 1973). Po ich zakończeniu nadal wprowadzano na bieżąco do indeksu nowe tytuły z uzupełnień materiałów. Obecnie do kartoteki przechowywanej w 220 szufladach katalogowych nie włącza się już nowych kart. Redaktor przystępujący do opracowania określonej części materiału zobowiązany jest do sprawdzenia wszystkich tytułów w tej kartotece, dzięki czemu – zgodnie z założeniem – wychwytyje się dublety.

Kartoteka serii wydawniczych

Kolejną kartoteką pomocniczą usprawniającą redakcję *Bibliografii polskiej 1901–1939* jest kartoteka serii wydawniczych. W 29 szufladach katalogowych zgromadzono karty z tytułami serii i wykazami poszczególnych tytułów wchodzących w ich skład. Informacje te były uzupełniane na bieżąco, podczas redagowania kolejnych partii materiału. Jest to nieocenione źródło informacji, pełniące funkcję kartoteki wzorcowej oraz przydatne podczas ustalania np. przybliżonego roku wydania⁴⁸.

Kartoteka uzupełnień

Rozpoczęcie prac redakcyjnych w momencie kiedy nie zakończono jeszcze ostatecznie zbierania materiałów do bibliografii pociąga za sobą konieczność opracowania w przyszłości suplementów z uzupełnieniami do wydanych już tomów. Czasami, nawet przypadkowo, zdarza się znajdować opisy bibliograficzne wchodzące w zakres liter wydanego już tomu. Takie opisy bibliograficzne gromadzone są w tzw. kartotece uzupełnień, zajmującej w tej chwili 11 szuflad katalogowych. Równolegle prowadzona jest w systemie MAK baza uzupełnień zawierająca obecnie⁴⁹ 4 884 rekordów bibliograficznych z zakresu liter A–Korn.

Kartoteki materiałów niewykorzystanych

Oprócz głównej kartoteki materiałów do *Bibliografii polskiej 1901–1939* w Zakładzie przechowywane są również materiały zgromadzone w poprzednich latach do tych odcinków bibliografii retrospektywnej, z których opracowania zrezygnowano.

47 J. Wilgat, *Szkic o historii i metodzie Bibliografii polskiej 1901–1939*, w: *Bibliografia polska 1901–1939*, t. 1, Wrocław 1986, s. XXVI.

48 E. Dombek, *Potyczki bibliografa czyli bibliografia od kuchni*, Warszawa 2015, s. 103.

49 Dane z 12.04.2018.

Materiały do bibliografii wydawnictw krajowych z lat 1944–1955, będące komasacją około 40 000 opisów zarejestrowanych w „Przewodniku Bibliograficznym” zostały przekazane do Archiwum BN⁵⁰.

Kartoteka jawnych wydawnictw krajowych z okresu okupacji niemieckiej zawiera około 5000 opisów wydawnictw zwartych i ciągłych zgromadzonych w BN w czasie wojny. Według niepublikowanych informacji znalezionych w materiałach archiwalnych Zakładu kartoteka ta była tworzona tajnie przez polskich pracowników II Oddziału Staatsbibliothek Warschau, w oparciu o egzemplarz obowiązkowy z terenu Generalnej Guberni.

Na marginesie prac redakcyjnych nad *Bibliografią polską 1901–1939* gromadzono także pomocnicze opisy wydawnictw ciągłych, przydatne na przykład podczas ustalania tytułów czasopism, z których wykonywano odbitki lub nadbitki. Zachowały się dwie kartoteki: kartoteka krajowych wydawnictw ciągłych z okresu 1901–1939 oraz kartoteka wydawnictw ciągłych, stanowiących polonika zagraniczne, publikowanych od 1901.

Udostępnianie kartoteki

Wszystkie materiały bibliograficzne zgromadzone w kartotece głównej oraz w pozostałych kartotekach od początku były udostępniane na miejscu zainteresowanym użytkownikom. Kartoteka Zakładu Bibliografii Polskiej 1901–1939 była odwiedzana przez studentów, pracowników naukowych, bibliografów i wydawców poszukujących różnego typu informacji, również dotyczących poszczególnych autorów i wydań.

Wszystkie materiały bibliograficzne gromadzone i opracowywane w Zakładzie dostępne są dla użytkowników. Rocznie notuje się ok. 80 odwiedzin przeważnie pracowników nauki zbierających materiały do bibliografii specjalnych. Nasze kartoteki są np. stałym źródłem dla Polskiej Bibliografii Literackiej, Nowego Korbuta, Bibliografii filozofii polskiej itp. Na podstawie zgromadzonych opisów sporządza się też w Zakładzie szereg wykazów bibliograficznych [...] ⁵¹.

W materiałach archiwalnych Zakładu zachował się wykaz instytucji, których pracownicy korzystali z kartoteki. Zawiera on nazwy kilkunastu uczelni wyższych,

50 E. Sterzycka, *Bibliografia polska 1901–1939 – aktualne problemy i perspektywy na przyszłość*, w: *Czwarta Ogólnokrajowa Narada Bibliografów*, Warszawa 1996, s. 125.

51 *Stan prac nad polską bibliografią retrospektywną...*, s. 13–14.

bibliotek uniwersyteckich i publicznych, instytutów naukowych (takich jak Instytut Historii PAN czy Akademia Nauk ZSRR) oraz kilku wydawnictw (np. PWN, PIW, Iskry, Wiedza Powszechna) i redakcji czasopism („Kurier Polski”, „Nowe Książki”, „Tygodnik Kulturalny”, „Polityka”). Warto wymienić nazwy innych instytucji i organizacji społecznych, takich jak: Polskie Radio, Ministerstwo Kultury i Sztuki, Polski Oddział Pen Clubu, Film Polski, Ministerstwo Komunikacji, Polskie Koleje Państwowe, Ośrodek Dokumentacji i Informacji PAN.

Potrzeby informacyjne użytkowników kartoteki były bardzo różnorodne, poszukiwano piśmiennictwa dotyczącego zarówno poszczególnych dziedzin nauki, jak i wąskich tematów. Dane na temat publikacji z dziedziny literatury wykorzystane zostały w *Bibliografii literatury polskiej „Nowy Korbut”*⁵², w *Bibliografii dramatu polskiego 1765–1964*⁵³ oraz w *Słowniku literatury dziecięcej i młodzieżowej*⁵⁴. Kartoteka była też źródłem dla twórców *Słownika pseudonimów pisarzy polskich*⁵⁵, a także dla opracowujących bibliografie literatów polskich, np. Jarosława Iwaszkiewicza, Janusza Korczaka, Kornela Makuszyńskiego, Gabrieli Zapolskiej i wielu innych. Zbierano informacje o przekładach polskiej literatury na języki obce, a także odwrotnie – o polskich przekładach dzieł obcych. W związku z pracami nad kolejnymi tomami *Polskiego Słownika Biograficznego* oraz *Wielkiej Encyklopedii Powszechnej* gromadzono informacje o wydaniach dzieł poszczególnych osób. Badano również działalność wybranych firm wydawniczych w okresie 1901–1939.

Obecnie odwiedziny użytkowników nie są tak częste. W 2004 roku podjęto prace nad przygotowaniem bazy danych polskiego piśmiennictwa z lat 1901–1939, która ma zawierać wszystkie pozycje bibliograficzne znajdujące się w kartotece⁵⁶. Opisy sporządzane są w formacie MARC 21 i udostępniane w systemie MAK na stronie internetowej Biblioteki Narodowej. Według najnowszych danych, aktualizowana raz na kwartał baza, zawiera 73 928 rekordy bibliograficzne⁵⁷. Obejmuje ona opisy ze zredagowanych tomów 7–17 oraz już opracowane pozycje z dalszego zakresu liter, choć te będą jeszcze weryfikowane w późniejszym czasie.

52 *Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut”*, Warszawa–Wrocław 1963–1994 – <http://rcin.org.pl/publication/80261> [12.02.2018].

53 L. Simon, *Bibliografia dramatu polskiego 1765–1964*, Warszawa 1972.

54 *Słownik literatury dziecięcej i młodzieżowej*, Wrocław 2002.

55 *Słownik pseudonimów pisarzy polskich: XV w. – 1970 r.*, t. 1–4, Wrocław 1994–1996 – <http://rcin.org.pl/publication/80263> [12.02.2018].

56 G. Federowicz, *Wstęp*, w: *Bibliografia polska 1901–1939*, t. 7, Warszawa 2006, s. VII.

57 *Bibliografia Polska 1901–1939* – <http://www.bn.org.pl/bibliografie/bibliografia-narodowa/bibliografia-polska-1901-1939>; <http://mak.bn.org.pl/cgi-bin/makwww.exe?BM=32> [12.02.2018].

Ogromne zainteresowanie jakim cieszyła się kartoteka oraz wykorzystanie jej zasobów w licznych publikacjach świadczy o unikalnym charakterze zgromadzonych materiałów oraz o zasadności opracowania tej bibliografii.

Podsumowanie

Gromadzenie materiałów do *Bibliografii Polskiej 1901–1939* było procesem wieloletnim, odbywającym się w niesprzyjających warunkach organizacyjnych i ekonomicznych. Ogromne straty wojenne jakie poniosły polskie biblioteki, spowodowały konieczność rozpoczęcia prac nad bibliografią retrospektywną praktycznie od początku. Zniszczona została nie tylko duża część piśmiennictwa polskiego, ale również zgromadzone do tej pory informacje bibliograficzne. Szczegółowe opisy poszczególnych czynności związanych ze zbieraniem materiałów, ogromna liczba wykorzystanych źródeł, zaangażowanie wielu osób, a przede wszystkim czas jaki poświęcono na te prace, świadczą o tym, jak skomplikowanym przedsięwzięciem jest opracowanie bibliografii retrospektywnej.

Ze względu na świadomość doniosłej roli jaką miała pełnić *Bibliografia Polska 1901–1939* oraz chęć jak najszybszego udostępnienia jej społeczeństwu poszukiwano sposobów na usprawnienie prac. W miarę możliwości wykorzystywano dostępne udogodnienia technologiczne, jakimi było w tamtych czasach sporządzanie mikrofilmów katalogu czy wykonywanie kopii kserograficznych. W obecnych warunkach uzupełnianie materiałów na podstawie zbiorów innych bibliotek przebiega o wiele szybciej. Dziś każda duża biblioteka udostępnia swój katalog w Internecie, nawet opisy bibliograficzne niewprowadzone jeszcze do baz elektronicznych można często przeglądać w postaci zeskanowanych kart katalogowych. Opis prac nad gromadzeniem materiałów do *Bibliografii Polskiej 1901–1939* doskonale obrazuje jak wyglądała praca bibliografów przed erą komputeryzacji i cyfryzacji.

Materiał zgromadzony w kartotece jest bardzo różnorodny i sprawia wiele problemów metodycznych. Wymaga od bibliografa czujności i dociekliwości, niejednokrotnie wielogodzinnych kwerend oraz podejmowania ostrożnych decyzji dotyczących selekcji niektórych pozycji. Na czas redakcji poszczególnych tomów wpływa również konieczność poszukiwania oraz międzybibliotecznego wypożyczania książek, gdyż opisy sporządzane są na podstawie autopsji zachowanych egzemplarzy co zwiększa jakość i wiarygodność bibliografii.

MAŁGORZATA KUROWSKA

History of the Main Register of the Department
of Polish Bibliography 1901–1939

The article presents the history of gathering bibliographical materials for the *Bibliografia polska 1901–1939* (*Polish Bibliography 1901–1939*). The author describes principal printed sources that served to prepare the card catalogue, as well as the process of completing them based on library catalogues and the ways of acquiring new bibliographical descriptions. The article also presents the remaining catalogues available in the Department of Polish Bibliography 1901–1939 and draws attention to the fact that the materials collected have been widely used not only by the researchers of the National Library of Poland. The text is based on analyses of the literature and of unpublished archival materials collected by the Department of Polish Bibliography 1901–1939.